

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ
ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СЛОВОТВОРЕННЯ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізація 016.01 Логопедія
Наталія МАРЦЕНЮК

Науковий керівник: **Олена БЄЛОВА**,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент: **Світлана МИХАЛЬСЬКА**,
доктор психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	6
1.1. Значення морфологічних знань для розвитку мовлення й опанування навичок письма в початковій школі.....	6
1.2. Лінгвістичні основи вивчення морфологічних елементів слова в початковій школі.....	14
1.3. Методичне забезпечення змісту навчання морфеміки на уроках української мови в початковій школі.....	21
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. СТАН СФОРМОВАНOSTІ СЛОВНИКА У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	30
2.1. Вивчення стану сформованості словника у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення.....	30
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження	37
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СЛОВОТВОРЕННЯ.....	52
3.1. Організація корекційно-педагогічної роботи	52
3.2. Методика формування словника молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення в процесі вивчення елементів словотворення.....	62
Висновки до третього розділу	71
ВИСНОВОК	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі дослідження порушень мовленнєвого розвитку дітей представлені взаємообумовленістю педагогічних, психологічних, психолінгвістичних, нейропсихологічних та лінгвістичних підходів до визначення механізмів формування, принципів організації, динаміки та особливостей цих порушень, що відображається і практично реалізується у корекційній логопедичній роботі. Суттєві порушення у розвитку за наявності певних особливостей, пов'язаних із дефіцитом основних компонентів мовленнєвої функції, обумовлюють необхідність створення адекватної стратегії навчання категорії учнів із загальним недорозвиненням мовлення в умовах школи (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, Т. Сак, О. Савченко, Є. Соботович, Н. Пахомова, В. Тарасун, О. Ткач, М. Шеремет та ін.)..

Теоретико-методологічною базою дослідження стали доробки про психолінгвістичний підхід до аналізу мовленнєвої діяльності дітей із типовим і порушеним онтогенезом (Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія, Є. Соботович та ін.); про системний підхід до аналізу загального недорозвинення мовлення як педагогічної проблеми (Н. Гаврилова, С. Конопляста, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.); про писемне мовлення як складну усвідомлену форму мовленнєвої діяльності (Н. Чередніченко та ін.); про корекційну спрямованість освіти дітей із особливими освітніми потребами (В. Бондар, І. Дмитрієва, В. Засенко, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.).

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему **«Збагачення словника молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення в процесі вивчення елементів словотворення».**

Мета дослідження полягає у розробці науково обґрунтованої системи корекційно-педагогічної роботи з формування знань про будову слова в молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення.

Відповідно до мети дослідження були окреслені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методичний аналіз проблеми збагачення словника в молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення та з'ясувати ступінь її вивчення в спеціальній літературі.

2. Розробити методика дослідження стану сформованості збагачення словника в молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення.

3. Обґрунтувати та розробити систему корекційно-педагогічної роботи з формування збагачення словника в молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення в процесі вивчення елементів словотворення.

Об'єкт дослідження: процес засвоєння словника.

Предмет дослідження: збагачення словника молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс методів: *теоретичних*: аналіз, узагальнення даних психолого-педагогічної, психолінгвістичної, лінгвістичної та методичної літератури; аналіз навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в спеціальній загальноосвітній школі для дітей із загальним недорозвиненням мовлення; *емпіричних*: вивчення документальних джерел; спостереження за навчально-виховним процесом, бесіди з учителями початкових класів, логопедами; узагальнення практичного досвіду навчання дітей із загальним недорозвиненням мовлення будови слова; психолого-педагогічний експеримент; *методи обробки даних*: кількісний та якісний аналіз і узагальнення експериментальних даних; статистична обробка даних.

Теоретичне значення. Розглянуто стан сформованості засвоєння словника у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення; висвітлено порівняльний аналіз результатів дослідження між дітьми

з типовим психофізичним розвитком; представлена корекційно-педагогічна робота з формування словника в процесі вивчення елементів словотворення.

Практичне значення результатів дослідження полягає в апробації результатів дослідження формування словника у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення в процесі вивчення елементів словотворення на базі Комунального закладу «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр «Родина».

Апробація матеріалів дослідження була висвітлена у наукових публікаціях: «Особливості формування знань про будову слова у молодших школярів з порушеннями мовлення», «Формування словника в молодших школярів з загальним недорозвиненням мовлення».

Структура наукової роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (55 найменування), додатків (6 сторінок). У роботі вміщено таблиці, графіки. Загальний обсяг наукової роботи – 88 сторінки, з них 79 сторінок – основного тексту.

ВИСНОВОК

Теоретико-практичне вивчення формування знань про будову слова у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення дало змогу сформулювати такі висновки.

Початковий курс української мови в спеціальній загальноосвітній школі для дітей із тяжкими порушеннями мовлення є одним з основних навчальних предметів, провідною метою якого є забезпечення вільного володіння українською мовою як засобом спілкування та пізнання, а також успішна самореалізація особистості.

В процесі організації навчання української мови в початковій школі є необхідність врахування психолінгвістичних закономірностей. Особливо важливо для шкільного навчання є те, що словотвірний компонент мовленнєвої діяльності озброює людину здатністю усвідомлювати значення слова, спираючись на його внутрішню форму. Відбувається це тому, що ще у дошкільному віці дитина самостійно підходить до відкриття центрального для мови відношення форма – значення і на цій основі опановує семантику морфем, здатність усвідомлювати значення словоформи, представлене в його морфемній структурі.

Дослідженнями в галузі психолінгвістики встановлено: чим вище частотність вживання слова, тим активніше виявляється прагнення похідної одиниці до нечленованості, тенденції пригнічення морфемних значень. Морфемний аналіз, в свою чергу, вимагає виділення в слові різних типів значень та відповідних їм формальних показників цих значень, тобто звуко-буквених поєднань, що мають значення (морфем). У цьому й полягає сутність морфемного аналізу, а саме, вичленовувати в слові часткові мовні значення.

Стан немовленнєвої сфери дітей із ЗНМ повинен визначати організацію, стратегію і зміст структурних компонентів мовленнєвої діяльності в період засвоєння ними теоретичного матеріалу й навчально-практичних дій під час вивчення мови, у тому числі і розділу «Будова слова». Так, порушення

становлення умінь і навичок простих і складних форм мовного, складового, фонематичного аналізу й синтезу не дозволяє молодшому школяреві з порушеннями мовлення виконувати не тільки зовнішні, перцептивні (а також матеріалізовані з допомогою предметів образів у вигляді схем), але й граматичні дії та операції. Тому в дітей із ЗНМ зовнішні операції не переходять у розумові дії, в усвідомлювані мовленнєві операції, завдяки яким і міг би здійснюватися розвиток метамовних здібностей. В свою чергу, ці новоутворення навчально-практичної сфери визначають вікові зміни таких психічних процесів, як оперативна й довгочасна пам'ять, сприйняття, уява, мислення. І, нарешті, дані психолого-педагогічної літератури свідчать про активне формування в молодших школярів операцій довільної уваги. Це дозволяє їм свідомо й систематично оволодівати теоретичними знаннями в галузі мови, вирішувати мовленнєві задачі, вибудовувати й викладати систему аргументації своїх відповідей, оволодівати усіма видами самоконтролю. У дітей з ТПМ рівень сформованості довільної уваги різних модальностей значно знижений, порівняно з однолітками без мовленнєвих порушень.

Для побудови адекватної методики формування в учнів 2 – 4-х класів із ТПМ знань про будову слова необхідно керуватися знаннями найважливіших ознак цієї лінгвістичної одиниці, а саме: наявність значення; мінімальність, подальша нечленованість на семантизовані частини; зв'язна відтворюваність у плані вираження та змісту; повторюваність (для морфем афіксації). Корінь слова об'єднує слова в групі спільнокореневих слів (словотворчі гнізда). Префікси і суфікси творять ряди спільнокореневих слів на основі загальності значень, що ними виражаються. Закінчення разом із суфіксами, оформляють слово як певну частину мови. Отже, морфемами не лише розрізняють слова, але й об'єднують їх, що є особливо важливим у методичному аспекті.

Вивчення стану практичної роботи з морфеміки в спеціальних загальноосвітніх школах для дітей із ЗНМ виявило відсутність відповідних навчальних методик, що змушує вчителів початкових класів адаптувати існуючі методики навчання будови слова для загальноосвітніх шкіл.

Зрозуміло, що цей шлях значною мірою є недостатньо ефективним, оскільки не враховує психологічні, мовленнєві особливості молодших школярів із ЗНМ у процесі засвоєння граматичних знань на уроках української мови.

Виходячи з вищезазначеного, виникає необхідність розробки спеціальної методики навчання будови слова для молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення.

Метою констатувального етапу дослідження було виявлення в учнів 2 – 4-х класів із ЗНМ рівня засвоєння теоретичних знань та сформованості умінь про будову слова у межах матеріалу, визначеного програмами з української мови для навчальних закладів зазначеного типу.

Для досягнення поставленої мети дослідження було визначено наступні завдання: розробити зміст методики дослідження, критерії оцінювання засвоєння граматичних теоретичних знань та сформованості умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення; діагностувати рівень засвоєння знань про будову слова у молодших школярів із ЗНМ у порівнянні з учнями початкових класів із типовим мовленнєвим розвитком; виявити труднощі, особливості, типові помилки в учнів в процесі виконання завдань з розділу «Будова слова», а також механізми, що лежать в їх основі.

Вирішення поставлених завдань дозволило найбільш повно реалізувати індивідуальний підхід у навчанні молодших школярів із ЗНМ, обрати оптимальні шляхи корекційного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Розробка та впровадження критеріїв оцінки діагностичних процедур у відповідності до завдань дослідження дозволили обґрунтувати чотири рівня навчальних досягнень учнів із ЗНМ про морфологічні елементи слова у порівнянні з школярами з типовим мовленнєвим розвитком: високий, достатній, низький, дуже низький.

Методика дослідження стану сформованості у молодших школярів із ТПМ знань про будову слова складалася з двох блоків: I блок – дослідження особливостей засвоєння молодшими школярами теоретичних знань про будову

слова; II блок – виявлення особливостей практичного застосування теоретичних знань про будову слова

За результатами констатувального етапу дослідження, спрямованого на виявлення в учнів 2 – 4-х класів із ЗНМ рівня сформованості знань з розділу «Будова слова», виділили:

✓ типи труднощів: неповне уявлення про зміст поняття (виділення не всіх істотних ознак); змішування понять «корінь слова» і «спільнокореневі слова», «суфікс» і «префікс»; «слово» і «корінь слова», «закінчення», «суфікс», «префікс» та різних видів мовного аналізу, зокрема морфемного й складового;

✓ типи помилок, які об'єднано у три групи: при здійсненні морфемного аналізу: зменшення або збільшення буквеного складу морфологічних одиниць (порушення цілісності морфем); при доборі спільнокореневих слів: заміна словотворення словозміною; добір слів за фонологічною єдністю; добір слів за подібністю лексичних значень; змішування за значенням спільнокореневих слів із синонімами та словами з омонімічними коренями; при утворенні слів за допомогою афіксів: ненормоване вживання та змішування за значенням суфіксів і префіксів;

✓ особливості сформованості в молодших школярів із ЗНМ знань про будову слова, які проявлялися в недостатності: сформованості й усвідомленості аналітичних морфемних операцій, пов'язаних із виділенням морфем (кореня, префікса, суфікса, закінчення); сформованості операції аналізу слів, диференціації спільнокореневих слів та слів з омонімічними коренями й синонімами, процесів словотворення – формотворення; володіння засобами суфіксального та префіксального словотворення; засвоєння й розуміння семантики словотворчих афіксів.

Метою формувального етапу дослідження було теоретичне обґрунтування та розробка методики формування знань про будову слова у молодших школярів із ЗНМ на уроках української мови, в основу якої покладено психофізіологічні, специфічні, загальнодидактичні, лінгвістичні, лінгвометодичні принципи, методи і прийоми навчання, що дало змогу

створити єдність зорового і слухо-артикуляційного сприйняття, і на цій основі було більш ефективним запам'ятовування і наступне правильне відтворення морфем і слова в цілому під час письма. Поморфемне письмо і читання сприяли свідомому засвоєнню, оскільки написання морфем запам'ятовувалося у зв'язку з їх значеннями (функціями), розвивали у школярів слухову, зорову увагу, увагу до звуковимови та до письма.

Експериментальна методика включала наступні напрями: I. Розвиток фонематичних процесів (з опорою на мовлення педагога, з підключенням власної вимови, за уявленням): фонематичного сприймання, уявлень, аналізу; звуко-буквеного та складового аналізу слів; слухового контролю за фонологічним оформленням мовлення. II. Формування усвідомленого орієнтування на морфему як мовну одиницю, що має двопланову організацію: план вираження (звукову організацію) і план змісту. III. Засвоєння звукової, складової і морфемної структури слова та розрізнення відповідних понять.

Навчання проводилося відповідно до розроблених напрямів у три етапи зміст якого визначався поступовим ускладненням навчального матеріалу з урахуванням задіяних аналізаторів у якості провідної опори.

На всіх етапах широко використовувалися ігрові прийоми, цікаві та проблемні завдання, лексичні вправи.

Методика експериментального навчання реалізувалася за допомогою взаємодії таких складників: теоретичних положень; напрямів навчання; врахування структури кожного з окреслених механізмів помилок; специфіки провідного мовленнєвого порушення і в цьому зв'язку – вибору основних напрямів навчання, які передбачали організацію послідовної діяльності учнів із формування розумових операцій з морфемами (порівняння слів за звучанням та значенням, морфологічний аналіз, установлення значення морфеми тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусина Л. Є. *Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення*: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.08 «Спеціальна психологія». Київ, 2012. 19 с.
2. Бабич Н. Д. *Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови*. Чернівці : Рута, 2000. 174 с.
3. Бартенева Л. І. *Підготовка дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку до оволодіння орфографією* : дис... канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ., 2000. 190 с.
4. Безпояско О. К. *Морфеміка української мови*. Київ, 1997.
5. Белова О. Мовленнєва готовність до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруюва. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. № 3 (107). С. 3–11.
6. Белова О.Б. *Спеціальна методика розвитку мовлення*. Кам'янець-Подільський, 2018. 211 с.
7. Бондар В. І. Особистісно орієнтовний підхід до впровадження оновленого змісту спеціальної освіти. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб.* Вип.8. Т.1. Київ: 2006. С.3-9.
8. Винокур А. С. *Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку*. Київ : Радянська школа, 1997. 134 с.
9. Власенко І. Т. Особливості мовленнєвого мислення дорослих і дітей з порушенням мовлення. Київ : Педагогіка, 1990. 184 с.
10. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 293–315.
11. Гаврилова Н.С. Методика корекції порушень артикуляційної моторики кінестетичного типу. *Актуальні питання корекційної освіти*

(педагогічні науки) збірник наукових праць: Вип. 10. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 43–55.

12. Горпинич В. О. *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.

13. Данілавічюте Е. А. *Порушення письма в учнів II-IV класів з дитячим церебральним паралічем та шляхи їх корекції* : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 1997. 24 с

14. Дмитрієва І. В. *Психологія індивідуального підходу до дитини з особливими освітніми потребами*. Слов'янськ : Видавництво «Маторін», 2012. 72 с.

15. Жильцова О. Л. *Недоліки мовлення дітей і шляхи їх подолання*. Київ : Рад. Школа, 1971. 48 с.

16. Засенко В. В. Стан і пріоритети розвитку освіти дітей з психофізичними порушеннями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наукових праць. № 4(6). Київ: Університет «Україна», 2008. С. 236 – 240.

17. Колупасва А. А. *Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання*. Київ : Науковий світ, 210. 196 с.

18. Комарова В. В. *Співвідношення дисграфічних та орфографічних помилок у молодших школярів з порушенням мовлення. Патологія мовлення*. Київ : Освіта, 1992. С. 106–112.

19. Лазаренко Н. І. *Формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичного та граматичного значень* : дис... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 1993. 175 с.

20. Лазарева А. І. *Граматичні розбори*. Харків : Ранок, 2011. 64 с.

21. Леонтьєв А. А. *Психолінгвістический анализ семантики и грамматики: На материале онтогенеза речи* . Москва : Наука, 1990. 165 с.

22. Литвиненко В. А. *Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення засобами артпедагогіки* : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.03 – «Корекційна педагогіка». Київ, 2013. 21 с.

23. Марченко І. С. *Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників)*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 288 с.
24. Махукова Т. В. *Формування культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення засобами фразеологізмів* : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 – «Корекційна педагогіка». К., 2012. 21 с.
25. *Методичні рекомендації щодо усного і писемного мовлення молодших школярів (норми оцінювання знань, умінь і навичок)* : [ред. А. М. Заїка, М. С. Вашуленко], 3-є вид. Київ: Магістр. 2000. 85 с.
26. Плиско К. М. *Лінгводидактичні основи організації навчання української мови в загальноосвітній школі* : автореф. дис... док-ра. пед. наук. Київ, 1997. 51 с.
27. Потоцька Т. Ф. *Система роботи над розділом «Будова слова» в початкових класах*. Київ: Освіта. 1991. 62 с.
28. Пригода З. С. Підходи до методики діагностики дизорфографії в учнів 5-6 класів із ТПМ. *Український логопедичний вісник: зб. наук. праць*. Вип. 3. Київ: «Актуальна освіта», 2012. – 114 с.
29. Програми для загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (підготовчий – перший класи) / за ред. М. К. Шеремет. К., 2005.
30. Ревуцька О. В. *Словотворча робота як засіб збагачення лексичного запасу молодих школярів із тяжкими вадами мовлення (ТВМ)* : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 – «Корекційна педагогіка». Київ, 2003. – 20 с.
31. Рібцун Ю.В. Первинний збір інформації в дослідженні стану сформованості мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ. *Логопед.* 2011. №6. С. 7–10
32. Савинова Н. В. *Теорія і практика корекції мовленнєвої діяльності у дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення* : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 2013. 42 с.

33. Сергєєва І. В. Логопедична допомога в системі освіти України. *Педагогіка та методика спеціальні* : зб. наук. ст. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. Вип. 2. С. 81–83.
34. Синьов В. М. *Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії*. Київ: «МП Леся», 2010. 779 с.
35. Скрипник Т. Наукове підґрунтя дослідження складників мовленнєвої діяльності в контексті корекційно-превентивного навчання. *Дефектологія*. 2000. № 4. С. 20–24.
36. Соботович Е. Ф. *Психолінгвістическая структура речевої діяльності и механизмы ее формирования*. Київ: ИЗМН, 1997. 44 с.
37. Тарасун В. В. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2000. № 2. С. 2–10.
38. Тарасун В. В. *Логодидактика*. Київ: Видавничий дім «Слово», 2011. 392 с.
39. Тарасун В. В. *Психолого-педагогічні основи превентивного навчання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку* : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.03 – «Корекційна педагогіка». Київ, 1999. 57 с.
40. Тишина Л. А. Преодоление дизорфографии у учащихся младших классов. *Логопедия*. 2005. № 2 (8). С. 69-72.
41. Тищенко В. В., Данілавічюте Е. А., Гаврилова Н. С. . Програми для 2-4 класів загальноосвітніх закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Київ: «Неопалима купина», 2006. Ч. 1. 360 с.
42. Тищенко В. В. *Формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників* : дис... канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Інститут дефектології АПН України. Київ, 1999. 225 с.
43. Трофименко Л. І. Методичні аспекти вивчення будови слова в початкових класах школи для дітей з ТПМ. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : зб. наук. праць. Вип. 10. Київ: Наук. Світ, 2008. С. 380–386.

44. Трофименко Л. І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення. *Дефектологія*. 2013. С. 9–13.

45. Трофименко Л. І. Модель формування та корекції розумових операцій та дій з мовними одиницями у молодших школярів з ТПМ для засвоєння знань про будову слова. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : зб.наук. праць. Вип. 11. Київ : Наук. Світ, 2009. С. 283–287.

46. Федорова О. В. *Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій* : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.03 – «Корекційна педагогіка» . К., 2009. 21 с.

47. Чередніченко Н. В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) : [навчально-методичний посібник (курс лекцій)]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 208 с.

48. Чередніченко Н. В. *Формування навичок грамотного письма у дітей із важкими вадами мовлення в умовах корекційного навчання* : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка». К., 1999. 22 с.

49. Швалюк Т. М. *Формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення*: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 – «Корекційна педагогіка». Київ, 2013. 18 с.

50. Шевченко М. В. *Формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із загальним мовленнєвим недорозвитком* : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03 – «Корекційна педагогіка». Київ, 1996. 24 с.

51. Шеремет М.К. *Логопедія*. Київ: Видавничий Дім "Слово", 2017. 856 с.

52. Шеремет М. К. *Психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі* : дис... д-ра пед. наук: 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Інститут дефектології України. Київ, 1997. 437 с.

53. Leonard L, Eyer J, Bedore L, Grela B. 1997. Three accounts of the grammatical morpheme difficulties of English-speaking children with specific language impairment. *Journal of Speech and Hearing Research*, 40 (4): 1997. P.741–753.

54. Peibly, M., & Koppenhaver, D. A. Emergent and early literacy interventions for students with severe communication impairments. *Seminars in Speech and Language*, 22, 2001. P. 221–232.

55. Steinberg D. D. *An Introduction to Psycholinguistics*. London-New York, 1993.